

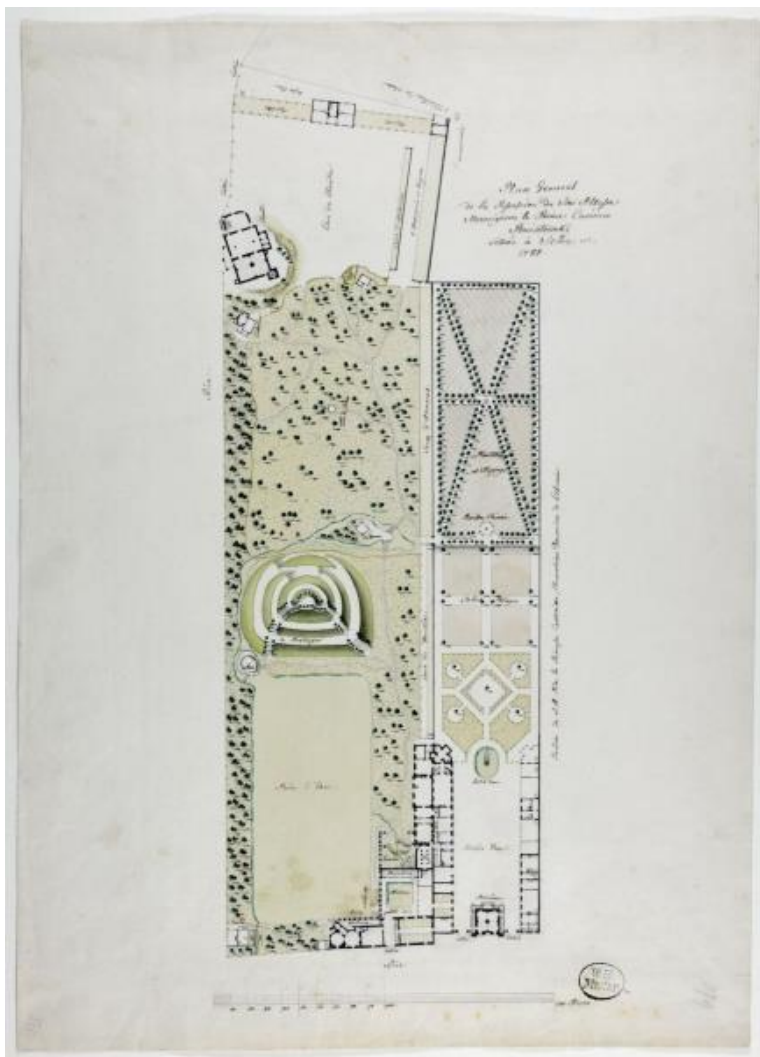
Ogrody Księcia Kazimierza Poniatowskiego

Historia „urokliwego zakątka Warszawy”, gdzie mieści się siedziba Muzeum Ziemi, związana jest nierozdzielnie z postacią Księcia Kazimierza Poniatowskiego, starszego brata ostatniego Króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego. Książę urodził się 15 września 1721 roku, a zmarł 13 kwietnia 1800 roku w Warszawie, w tak zwanej „Oberży”, przekształconej na książęcą siedzibę i ulokowanej przy dzisiejszej Alei Na Skarpie. Książę był generałem wojsk koronnych, komendantem gwardii konnej koronnej oraz podkomorzym nadwornym koronnym. Po pierwszym rozbiore Polski wycofał się jednak z życia publicznego, sprzedał w 1773 roku godność podkomorzego, tytułując się odtąd Księciem ex-podkomorzym i zajmując się do końca swego długiego życia głównie celebrowaniem przyjemności życia doczesnego. Książę znany był przede wszystkim ze swego zamiłowania do pięknych kobiet, którymi się otaczał i konnych przejażdżek. Jego najbardziej znanymi kochankami były: „czarnooka Józefka” – Józefa Badachowska oraz aktorka Agnieszka Truskolaska. Ex-podkomorzy miał opinię ekscentryka, lubiącego szokować otoczenie, którego można śmiało nazwać celebrytą swoich czasów. W opinii współczesnych i potomnych nie zapisał się jednak „złotymi zgłoskami”. Julian Ursyn Niemcewicz nazwał go *„najlubieźniejszym człowiekiem i największym próżniakiem epoki”*, a tworzący w XIX wieku historyk Julian Bartoszewicz, poszedł jeszcze dalej i opisał Księcia Poniatowskiego następująco – *„Był to pasożyt, ani Bogu, ani ludziom na nic wcale nieprzydatny. Przez 80 lat swojego życia nie odznaczył się ani myślą, ani czynem, owszem, jeżeli kiedy miał wpływ wywierać, był to zawsze wpływ zgubny dla ogółu. Książę Kazimierz żył tylko dla siebie i swoich kochanek”*.

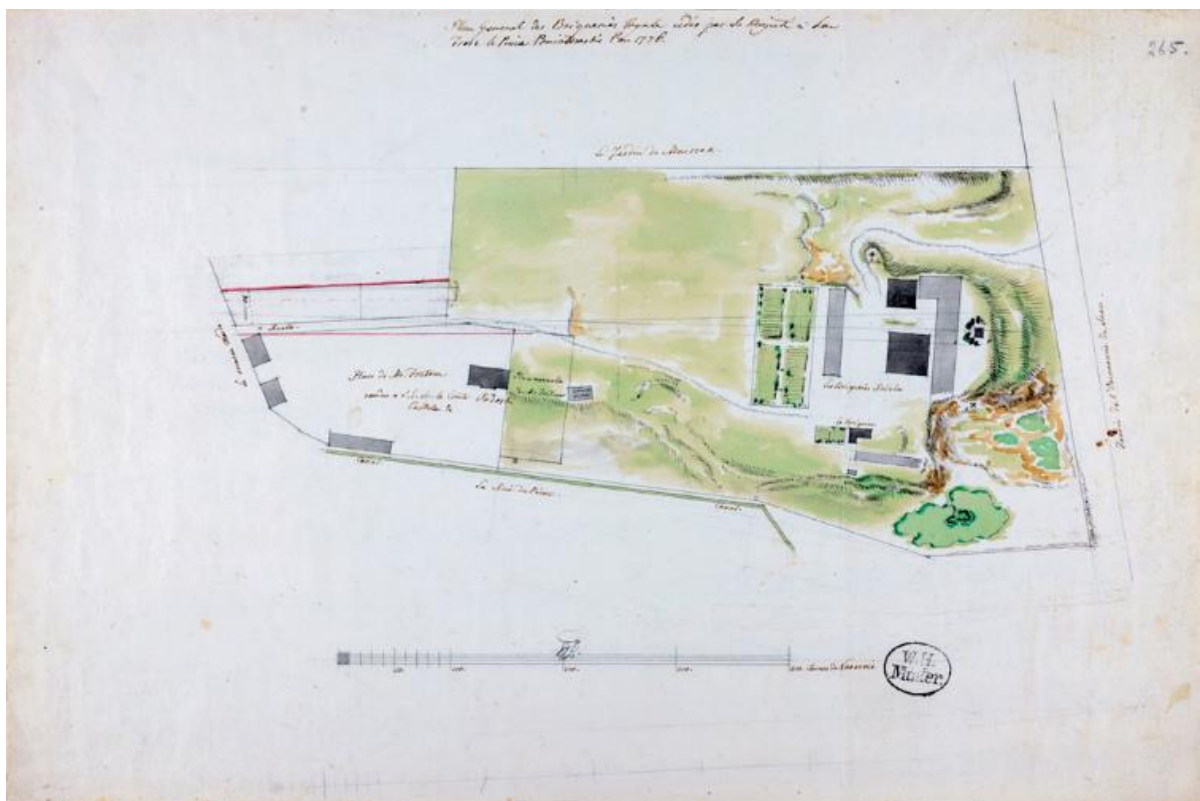
Książę miał jednak niewątpliwie duże zasługi na polu architektury doby Oświecenia, upiększając Warszawę poprzez realizację trzech założeń ogrodowych o charakterze sentymentalnym: „Na Solcu”, „Na Książęcym” i „Na Górze”. Projektantem i zarazem głównym wykonawcą wszystkich trzech ogrodów był jeden z najwybitniejszych architektów czasów stanisławowskich – Szymon Bogumił Zug. Najwcześniej, bo w latach 1771-1772, powstał „Ogród Na Solcu”, ze sztuczną sadzawką, pałacykiem z belwederkiem, romantyczną ruiną otoczoną kolumnadą, „klekoczącym” młynem i teatrem w postaci gotyckiej świątyni. Ogród ten położony był wzdłuż dzisiejszej ulicy Ludnej u jej zbiegu z Solcem i według samego Zuga, był to pierwszy park angielski w Warszawie. Jeszcze w roku 1783 lub 1784 Książę Poniatowski sprzedał ogród i pałacyk Aleksandrowi Sapieże, po którego śmierci teren zmieniał wielokrotnie właścicieli i ostatecznie pod koniec XIX wieku został rozparcelowany pod zabudowę, do dziś niestety nie zachował się żaden ślad po tym historycznym założeniu ogrodowym.

Podmiejska rezydencja „Na Solcu” okazała się już wkrótce niewystarczająca dla rosnących potrzeb Księcia, a ponadto teren na którym była położona, narażony był na wylewy Wisły. Książę zainteresował się pobliskimi terenami leżącymi u podnóża i na samej Skarpie Warszawskiej, z której rozciągał się wspaniały widok zarówno na Warszawę, jak i Dolinę Wisły.

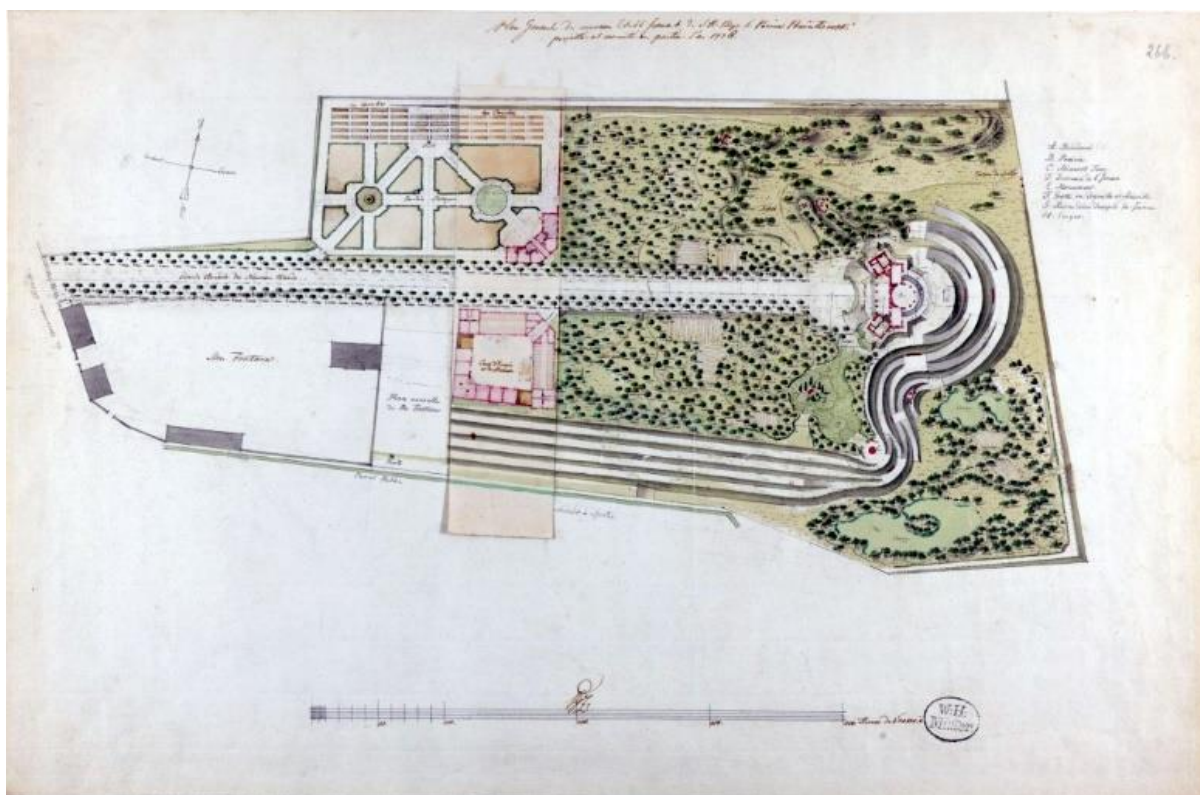

Plan ogrodu „Na Solcu” wraz z rzutami zabudowań pałacowych, wykonany przez Szymona Bogumiła Zuga w roku 1781. Źródło: *Gabinet Rycin BUW, inw. G.R. 117.*

W sukurs bratu przyszedł sam Król Polski Stanisław August Poniatowski, który w 1776 roku przekazał mu rozległą parcelę po północnej stronie wąwozu rzeczki *Żurawki*, gdzie dziś biegnie ulica Książęca. Był to teren królewskich cegielni użytkowany przemysłowo co najmniej od kilkudziesięciu lat, nadający się mimo to idealnie do stworzenia nowego założenia ogrodowego, znanego pod nazwą ogrodu „Na Książęcem”. Ex-podkomorzy planował tu także budowę pałacu, połączonego szeroką aleją z Nowym Światem, od czego jednak wkrótce odstąpił. Projekt ogrodu i rezydencji zlecił ponownie Szymonowi Bogumiłowi Zugowi, który swoją pracę rozpoczął tradycyjnie od inwentaryzacji terenu, na której wyraźnie można zauważyć dużą *gliniankę*, pomniejsze wyrobiska oraz zabudowania królewskiej cegielni. Architekt po mistrzowsku wykorzystał naturalne ukształtowanie terenu z wyodrębnionymi wyraźnie w morfologii cyplami Skarpy, rozciętej w tym miejscu przez głęboki wąwóz *Żurawki* oraz tzw. „mały wąwóz” rozpoczynający się na posesji zajmowanej obecnie przez Muzeum Wojska Polskiego. Doskonale wkomponował w projekt ogrodu „Na Książęcem” także część terenu zdegradowaną poprzez działalność górniczą cegielni, przekształcając dawne jej wyrobiska, w malowniczą sadzawkę z kilkoma wyspami. Widać to doskonale na niezrealizowanym w całości, pierwszym planie tego założenia, sporządzonym przez Szymona Bogumiła Zuga w roku 1776.

Inwentaryzacja terenu dawnych cegielni królewskich, późniejszego ogrodu Księcia Kazimierza Poniatowskiego, wykonana przez Szymona Bogumiła Zuga w 1776 roku. Źródło: *Gabinet Rycin BUW, inw. G.R. 113.*

Projekt ogrodu Księcia Kazimierza Poniatowskiego „Na Książęcem”, autorstwa Szymona Bogumiła Zuga, z 1776 r. Źródło: *Gabinet Rycin BUW, inw. G.R. 114.*

Ogrody „Na Książęcem” powstawały w latach 1776-85, a ich forma stale ewoluowała w miarę postępu prac budowlanych i zmieniających się w ich toku planów samego Księcia Kazimierza, który postanowił w tym czasie założyć ogród także na wyniosłym cyplu Skarpy Warszawskiej, po południowej stronie dzisiejszej ul. Książęcej, znany dziś pod nazwą ogrodu „Na Górze”. Teren parku „Na Książęcem” obfitował w szereg egzotycznych pawilonów, grot, kaskad i alejek utrzymanych w stylu angielskim, a ich dobór dobrze korespondował z duszą księcia ekscentryka. Były wśród nich: minaret pełniący rolę wieży widokowej, domek imama – będący dodatkowo kuchnią i spiżarnią, połączoną długim podziemnym korytarzem z najbardziej tajemniczą podziemną budowlą ogrodów „Na Książęcem”, czyli *Elizeum*. Na temat przeznaczenia tego obiektu, krąży wiele legend, biorących zapewne swój początek w odręcznej notatce architekta na projekcie, która brzmi – „Elizeum dla przyjaciół i pięknych pań”. Wejście dla gości *Elizeum* prowadziło przez sztuczną grotę ukrytą w zboczu skarpy. Kolejna grotta znajdowała się w tzw. „małym wąwozie”, a blisko niej mieściła się wiejska karczma, z wspaniałą salą bilardową. Powyżej tych obiektów na północnym skraju parku położona była „świątynia jońska”, a u podnóża skarpy znaczną część terenu zajmowała sadzawka, gdzie na jednej z wysp znajdowała się słynna na całą Warszawę „kolonia małąp”. Po południowo zachodniej stronie sadzawki umiejscowiony był jeszcze jeden ciekawy budynek „folwarczku” zwanego też „mleczarnią z gołębnikiem”. Większość powyższych pawilonów widoczna jest doskonale na rycinach Zygmunta Vogla wykonanych około 1786 roku, przedstawiających widok ogrodów „Na Książęcem” i „Na Górze”.

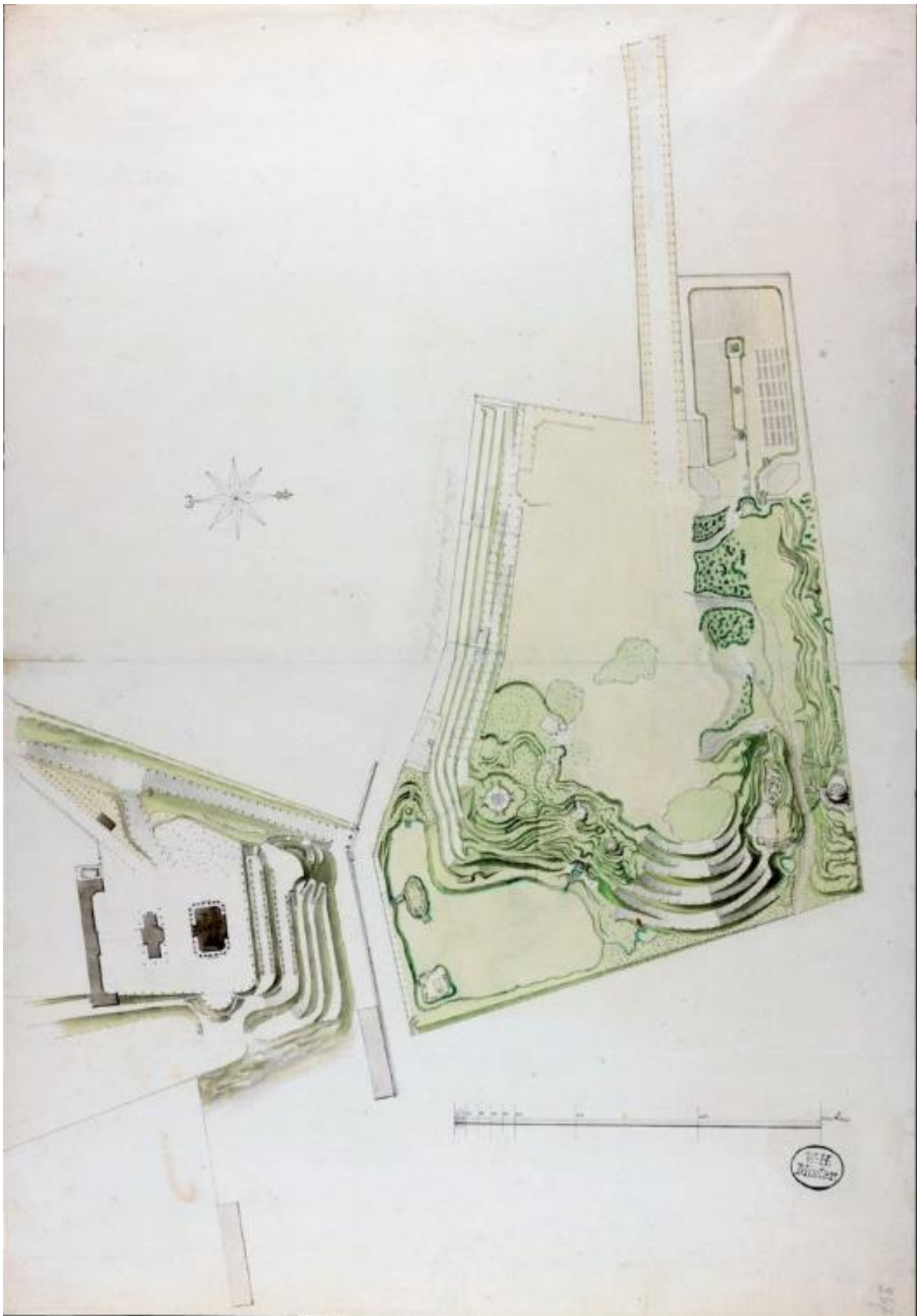
Rycina Zygmunta Vogla z 1786 r. przedstawiająca widok ogrodów „Na Górze” i „Na Książęcem”.
Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie, inw. 181797 (oryginał zaginiony).

Rycina Zygmunta Vogla z 1786 r. przedstawiająca widok ogrodu „Na Książęcem” z ogrodu „Na Górze”. Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie, inw. 11259.

W 1779 roku rozpoczęto budowę ostatniego założenia ogrodowego „Na Górze” zlokalizowanego na wyniosłym cyplu Skarpy Warszawskiej, po południowej stronie dzisiejszej ul. Książęcej. Teren ogrodu rozciągał się na południe aż do ulicy Wiejskiej, skąd prowadziła szeroka, obsadzona drzewami aleja. Od zachodu posesję ograniczał głęboki jar bezimiennego dopływu rzeczki *Żurawki*. Ogrody „Na Górze” wyróżniały się w panoramie Warszawy, charakterystycznym tarasowym ujęciem zbocza skarpy, który to układ zachował się do dziś (szczególnie dobrze po stronie północnej). Jeszcze w 1779 roku *dla ożywienia widoku* (jak to zaznaczył S. B. Zug), wybudowany został budynek drewnianej „Oberży”, którą Książę Poniatowski, urzeczony rozciągającym się z niej widokiem, przeznaczył na swoją siedzibę, rezygnując jednocześnie z budowy pałacu „Na Książęcem”. Obok „Oberży” powstał pawilon mieszczący kuchnię i reprezentacyjną jadalnię oraz budynek remizy, gdzie znajdowały się stajnie i wozownie. Obiekty te widoczne są na planie S. B. Zuga, sporządzonym prawdopodobnie ok. roku 1779. Na fundamentach dawnej „Oberży” i kuchni powstał w latach 1836-38 *Biały Pałacyk*, w którym mieszczą się dziś wystawy stałe Muzeum Ziemi.

Nowa siedziba Księcia nie miała niestety, żadnej większej sali reprezentacyjnej poza bilardową, w związku z czym na zachodnim skraju skarpy i częściowo także w ograniczającym ją wąwozie, architekt zaplanował budowę „budyńku z dwiema salami” do tańca, zwanego też „pałacem letnim”. Obiekt wybudowano w latach 1781-82, w związku z czym nie ma go jeszcze na powyższym planie Zuga, ale jest za to dobrze widoczny na rycinie Vogla z 1786 r., (na prawo od budynku „Oberży”). Budynek był po śmierci Księcia wielokrotnie przebudowywany i obecnie znany jest głównie jako *Willa* wybitnego architekta dwudziestolecia międzywojennego – Bohdana Pniewskiego. Dziś mieszczą się tu wystawy czasowe Muzeum Ziemi.

Plan ogrodu Księcia Kazimierza Poniatowskiego „Na Książęcem” wraz z fragmentem projektowanego ogrodu „Na Górze” autorstwa Szymona Bogumiła Zuga, z ok? 1779 r. Źródło: *Gabinet Rycin BUW, inw. G.R. 115.*

Zamiłowanie Księcia Kazimierza do koni znalazło swoje odbicie także w ogrodzie „Na Górze”, gdzie powstał okazały maneż, ponoć najpiękniejszy tego typu obiekt ówczesnej Warszawy. Innym interesującym założeniem były ananasarnie, gdzie z dużym powodzeniem hodowano ulubione owoce Księcia. Układ przestrzenny ogrodu „Na Górze”, z wyżej wymienionymi pawilonami, jest najlepiej czytelny na poniższym fragmencie *Plenty Łazienek Królewskich z przyległościami wymierzonej przez JM-ci Panów Kadetów w roku 1787*. Książę Kazimierz Poniatowski mieszkał w siedzibie „Na Górze”, aż do swojej śmierci 13 kwietnia 1800 r.

Literatura źródłowa:

Jagięło J. 2017. Ilustrowany przewodnik po Warszawie z grafikami Andriollego. Wydanie I na podstawie wydania z 1893 roku (*Nakład i Druk: Redakcyi „Wędrowca” Nowy Świat 47, Warszawa*), Wydawnictwo Ciekawe Miejsca. net, Warszawa, s. 1-295.

Kwiatkowska M.I. & Kwiatkowski M. 1998. Historia Warszawy XVI-XX wieku. Zabytki mówią. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 31-33, 94-98.

Kwiatkowski M. 2012. Moja Pasja Architektura. Państwowy instytut Wydawniczy, Warszawa, s. 1-232.

Tomicka W. 1953. Ogrody Księcia Kazimierza Poniatowskiego w Warszawie, *Ochrona Zabytków* 6/4 (22), s. 228-239.

Wątroba P. 2016. Szymon Bogumił Zug (1733-1807). Katalog rysunków (do ogrodu Księcia Kazimierza Poniatowskiego „Na Książęcem”) w *Elizeum dla przyjaciół i pięknych Pań*, Warszawa, s. 1-31.

Wątroba P. 2016. Szymon Bogumił Zug (1733-1807). Architekt dworu saskiego w Warszawie w *Elizeum dla przyjaciół i pięknych Pań*, Warszawa, s. 1-14.

Zieliński J. 2002. Atlas Dawnej Architektury Ulic i Placów Warszawy. Śródmieście Historyczne. Tom 8, pl. Krasińskich – Kwiatowa. *Książęca. Relikty ogrodu Na Książęcem*. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, Warszawa, s. 149-150.

Zieliński J. 2006. Atlas Dawnej Architektury Ulic i Placów Warszawy. Śródmieście Historyczne. Tom 12, Plac Na Rozdrożu – Nowiniarska. *Na Skarpie aleja. (27) Relikty Letniego Pałacyku Kazimierza Poniatowskiego (willa Bohdana Pniewskiego. (20-26) Pałac Na Górze*. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, Warszawa, s. 21-31.

Dr Cezary Krawczyński